

การศึกษาแหล่งเรียนรู้ที่จัดแสดงโบราณวัตถุในหลุมขุดค้นทางโบราณคดีในพื้นที่ ภาคกลางของประเทศไทย¹

A Study of a Learning Resources Database for Artifacts Displayed at Archeological Sites in the Central Region of Thailand

ศุภรัตน์ ตีละกุล²

บทคัดย่อ

บทความชิ้นนี้มีจุดมุ่งหมายการศึกษาครั้งนี้คือ (1) เพื่อเชื่อมโยงข้อมูลแหล่งเรียนรู้ที่จัดแสดงโบราณวัตถุในหลุมขุดค้นทางโบราณคดีในพื้นที่ภาคกลางของประเทศไทย และ (2) เชื่อมโยงข้อมูลของแหล่งเรียนรู้ที่จัดแสดงโบราณวัตถุในหลุมขุดค้นทางโบราณคดี กับแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีประเภทอื่น ๆ ที่อยู่ใกล้เคียง โดยผลการศึกษาพบว่า สามารถจัดกลุ่มข้อมูลเพื่อเชื่อมโยงความรู้ด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีได้ 3 กลุ่ม คือ (1) การเชื่อมโยงด้านยุคสมัย (2) การเชื่อมโยงด้านประเภทการใช้งานพื้นที่ และ (3) การเชื่อมโยงกับแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีอื่นๆ ที่อยู่ใกล้เคียง ซึ่งการเชื่อมโยงความรู้ทางวิชาการจะทำให้เกิดความเข้าใจในประวัติศาสตร์และโบราณคดีของพื้นที่นั้นๆ ได้ชัดเจนขึ้น และจะทำให้แหล่งเรียนรู้ฯ เหล่านี้มีความน่าสนใจมากขึ้น อีกทั้งยังสามารถนำไปพัฒนาเพื่อทำเป็นเส้นทางท่องเที่ยวเรียนรู้ ประวัติศาสตร์และโบราณคดีได้อีกด้วย

คำสำคัญ: แหล่งเรียนรู้; โบราณวัตถุ; แหล่งโบราณคดี

¹บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง การศึกษาแหล่งเรียนรู้ที่จัดแสดงโบราณวัตถุในหลุมขุดค้นทางโบราณคดีในพื้นที่ภาคกลางของประเทศไทย ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)

²อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

E-mail: suparattana@hotmail.com

Abstract

This article aims to study (1) the Learning Resources Database for Artifacts displayed at archeological sites in the central region of Thailand and (2) to link this archeological and historical information to that of other archeological sites in the vicinity. The archeological and historical information is grouped to link up information according to three criteria: (1) time period of the archaeological sites, (2) type of use of the archaeological sites and (3) connection with the archeological and historical attractions in nearby areas. The integrated knowledge derived from this study may enhance visitors' understanding of history and archeology of the areas and help make these historical learning resources more interesting. In addition, the integration of the knowledge is used to transform the sites into historical and archeological resources and attractions.

Keywords: Learning Resources; historical artifacts; archaeological sites

บทนำ

แหล่งเรียนรู้ที่จัดแสดงโบราณวัตถุในหลุมขุดค้นทางโบราณคดี ถือเป็นทรัพยากรทางโบราณคดีที่มีความสำคัญ และได้ถูกนำมาใช้ประโยชน์ในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวของประเทศไทย โดยในประเทศไทยมีแหล่งเรียนรู้ประเภทนี้อยู่แทบทุกภูมิภาค ซึ่งแต่ละแห่งก็จะมี การจัดแสดงโบราณวัตถุในหลุมขุดค้นทางโบราณคดีที่แตกต่างกันออกไปตามประเภทของแหล่งโบราณคดี เช่น ในภาคเหนือจะเป็นแหล่งเตาโบราณ ส่วนภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือจะเป็นแหล่งที่เป็นที่ฝังศพมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์ เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตาม แหล่งเรียนรู้ประเภทนี้ก็ยังไม่เป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลาย นอกจากนักวิชาการประชาชนในพื้นที่ และประชาชนที่สนใจทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีเท่านั้นที่รู้จักแหล่งเรียนรู้ประเภทนี้

จากการสำรวจข้อมูลเบื้องต้นพบว่า แหล่งเรียนรู้ที่เป็นหลุมขุดค้นทางโบราณคดีเหล่านี้ อยู่ในพื้นที่ที่มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์อันยาวนาน และยังมีการค้นพบแหล่งโบราณคดีอื่นอีกจำนวนหลายแห่งอยู่ในพื้นที่ใกล้เคียงกัน

ถึงแม้ว่าแหล่งโบราณคดีเหล่านี้จะไม่ได้ถูกพัฒนาขึ้นมาเป็นแหล่งเรียนรู้ แต่ก็สามารถช่วยเติมเต็มข้อมูลให้กับแหล่งเรียนรู้ที่เป็นหลุมขุดค้นทางโบราณคดีที่อยู่ในพื้นที่เดียวกันได้ ซึ่งจะทำให้เห็นภาพประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของพื้นที่นั้น ๆ ในช่วงระยะเวลาเดียวกับแหล่งเรียนรู้ที่เป็นหลุมขุดค้นทางโบราณคดีได้อย่างชัดเจนมากขึ้น อันจะเป็นประโยชน์ในการนำไปใช้ปรับปรุงพัฒนาแหล่งเรียนรู้ที่เป็นหลุมขุดค้นทางโบราณคดีให้น่าสนใจมากยิ่งขึ้น และสามารถดึงดูดความสนใจจากนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศให้เข้ามาท่องเที่ยวได้มากยิ่งขึ้นต่อไป

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อเชื่อมโยงข้อมูลของแหล่งเรียนรู้ที่จัดแสดงโบราณวัตถุในหลุมขุดค้นทางโบราณคดีในพื้นที่ภาคกลางของประเทศไทย
2. เพื่อเชื่อมโยงข้อมูลของแหล่งเรียนรู้ที่จัดแสดงโบราณวัตถุในหลุมขุดค้นทางโบราณคดี กับแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีประเภทอื่น ๆ ที่อยู่ใกล้เคียง

วิธีการศึกษา

1. ศึกษาข้อมูลเอกสาร ซึ่งเป็นการค้นคว้าเอกสารจากห้องสมุดและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น กรมศิลปากร สำนักงานจังหวัด สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด ฯลฯ เพื่อรวบรวมข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีในพื้นที่ภาคกลางของประเทศไทย

2. ออกภาคสนาม เพื่อให้ทราบถึงสภาพปัจจุบันของแหล่งเรียนรู้ที่จัดแสดงโบราณวัตถุในหลุมขุดค้นทางโบราณคดี และยังเป็นข้อมูลที่จะนำไปใช้เพื่อวางแผนพัฒนาแหล่งเรียนรู้ในอนาคตได้

ความหมายของแหล่งเรียนรู้ที่จัดแสดงโบราณวัตถุในหลุมขุดค้นทางโบราณคดี

คำว่า “แหล่งเรียนรู้” มีนักวิชาการได้นิยามไว้หลากหลาย เมื่อประมวลความหมายแล้วสามารถสรุปได้ว่า “แหล่งเรียนรู้” คือสถานที่ที่มีองค์ความรู้ที่ผู้สนใจสามารถไปศึกษาค้นคว้าได้ด้วยตนเอง ส่วนความหมายของ “หลุมขุดค้นทางโบราณคดี” คือ พื้นที่ที่มีการขุดค้นเพื่อหาหลักฐานทางโบราณคดีอย่างเป็นระบบ โดยผู้ทำการขุดค้นคือนักโบราณคดี ดังนั้นแหล่งเรียนรู้ที่จัดแสดงโบราณวัตถุ

ในหลุมขุดค้นทางโบราณคดีคือ สถานที่ที่มีองค์ความรู้ด้านโบราณคดีหรือก็คือ หลุมขุดค้นทางโบราณคดีที่ผู้สนใจสามารถไปศึกษาค้นคว้า ความรู้เกี่ยวกับมนุษย์ในด้านต่าง ๆ ได้ด้วยตนเอง ซึ่งแหล่งเรียนรู้ที่จัดแสดงโบราณวัตถุในหลุมขุดค้นทางโบราณคดีจัดเป็นทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าต่อสังคมมนุษย์ในปัจจุบัน (ชนิก เลิศชาญฤทธิ, 2554, หน้า 32-57)

แหล่งเรียนรู้ที่จัดแสดงโบราณวัตถุในหลุมขุดค้นทางโบราณคดีในพื้นที่ภาคกลางของประเทศไทย

จากการสำรวจแหล่งเรียนรู้ที่จัดแสดงโบราณวัตถุในหลุมขุดค้นทางโบราณคดีในพื้นที่ภาคกลางของประเทศไทยพบว่า มีจำนวน 12 แห่ง แต่จากการเดินทางไปเก็บข้อมูลภาคสนามในเดือนเมษายน พ.ศ. 2558 พบว่า มีจำนวน 2 แหล่งเรียนรู้ที่ไม่อยู่ในเงื่อนไขในการศึกษาครั้งนี้คือ แหล่งโบราณคดีโคกพลับ จังหวัดราชบุรี ซึ่งกำลังจะถูกกลบหลุมขุดค้นทางโบราณคดีที่เป็นแหล่งเรียนรู้ เนื่องจากสภาพของแหล่งโบราณคดีทรุดโทรมมาก และแหล่งโบราณคดีบ้านพรหมทินใต้

จังหวัดลพบุรี ซึ่งหลุมขุดค้นทางโบราณคดีที่เป็นแหล่งเรียนรู้ฯ โบราณวัตถุทั้งหมดได้ถูกเคลื่อนย้ายเข้าไปในอาคารซึ่งจะจัดทำเป็นพิพิธภัณฑ์ในอนาคต และนักโบราณคดีที่กำลังจะดำเนินการขุดค้นในหลุมขุดค้นเดิมที่เคยเปิดให้เป็นแหล่งเรียนรู้ฯ เพื่อศึกษาแหล่ง

โบราณคดีแห่งนี้ต่อไป ดังนั้น ในบทความนี้จะไม่นำแหล่งโบราณคดีทั้งสองแห่งนี้มาเชื่อมโยงข้อมูลทางวิชาการ แหล่งเรียนรู้ที่จัดแสดงโบราณวัตถุในหลุมขุดค้นทางโบราณคดีที่จะนำมาเชื่อมโยงข้อมูลทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีจึงมีจำนวน 10 แห่ง ดังนี้คือ

ลำดับที่	ชื่อแหล่งโบราณคดี	อายุสมัย
1.	หนองราชวัตร จังหวัดสุพรรณบุรี	ก่อนประวัติศาสตร์
2.	บ้านโป่งตะขบ จังหวัดสระบุรี	ก่อนประวัติศาสตร์
3.	บ้านโป่งมะนาว จังหวัดลพบุรี	ก่อนประวัติศาสตร์
4.	เมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์	ก่อนประวัติศาสตร์
5.	เมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี	ก่อนประวัติศาสตร์
6.	แหล่งโบราณคดีวัดชมชื่น จังหวัดสุโขทัย	สมัยประวัติศาสตร์ (ทวารวดี)
7.	ดงแม่นางเมือง จังหวัดนครสวรรค์	สมัยประวัติศาสตร์ (ทวารวดี)
8.	ศูนย์ศึกษาและอนุรักษ์เตาสังคโลก	สมัยประวัติศาสตร์ (สุโขทัย-อยุธยา)
9.	เตาแม่น้ำน้อย จังหวัดสิงห์บุรี	สมัยประวัติศาสตร์ (อยุธยา)
10.	บ้านโปรตุเกส จังหวัดอยุธยา	สมัยประวัติศาสตร์ (อยุธยา)

จากข้อมูลทั้ง 10 แหล่งสามารถจัดกลุ่มเพื่อเชื่อมโยงข้อมูลทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีได้ดังนี้ คือ เชื่อมโยงด้านยุคสมัย เชื่อมโยงด้านประเภทการใช้งานพื้นที่ และเชื่อมโยงกับแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีอื่น ๆ ที่อยู่ใกล้เคียง

1. การเชื่อมโยงข้อมูลด้านยุคสมัย คือ การเชื่อมโยงข้อมูลประวัติศาสตร์ และโบราณคดี โดยใช้อายุของแหล่งเรียนรู้ที่จัดแสดงโบราณวัตถุในหลุมขุดค้นทางโบราณคดีในเขตภาคกลางของประเทศไทยเป็นเกณฑ์ ซึ่งจากการศึกษาสามารถแบ่งตามยุคสมัยอย่างกว้าง ๆ ได้เป็น

2 สมัยคือ สมัยก่อนประวัติศาสตร์ และสมัยประวัติศาสตร์ โดยแหล่งเรียนรู้ฯ ที่มีอายุอยู่ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์มีจำนวน 5 แหล่ง และแหล่งเรียนรู้ฯ สมัยประวัติศาสตร์มีจำนวน 5 แหล่ง ซึ่งเมื่อจัดกลุ่มเพื่อเชื่อมโยงข้อมูลทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี สามารถเชื่อมโยงได้ดังนี้ คือ

1) แหล่งเรียนรู้ฯ ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ มีจำนวน 5 แหล่ง ประกอบด้วย แหล่งโบราณคดีหนองราชวัตร จังหวัดสุพรรณบุรี แหล่งโบราณคดีเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งตะขบ จังหวัดสระบุรี แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว จังหวัดลพบุรี และแหล่งโบราณคดีเมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ แต่ละแหล่งมีอายุดังต่อไปนี้ คือ

(1) แหล่งโบราณคดีหนองราชวัตร มีอายุประมาณ 4,000-3,000 ปีมาแล้ว

(2) แหล่งโบราณคดีเมืองสิงห์ มีอายุประมาณ 1,800 ปีมาแล้ว

(3) แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งตะขบ มีอายุประมาณ 3,300-1,600 ปีมาแล้ว

(4) แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว มีอายุประมาณ 3,500-1,500 ปี

มาแล้ว

(5) แหล่งโบราณคดีเมืองศรีเทพ มีอายุประมาณ 2,000 ปีมาแล้ว

เมื่อเชื่อมโยงข้อมูลด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีในประเด็นเรื่องยุคสมัยก็จะทำให้ทราบพัฒนาการของสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทยได้ดังนี้ คือ

บริเวณที่ราบภาคกลางเมื่อประมาณ 4,000 ปีมาแล้ว ได้ปรากฏการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ โดยอยู่อาศัยรวมกันในลักษณะเป็นชุมชนระดับหมู่บ้าน รู้จักทำเครื่องมือหินขัด เลี้ยงสัตว์ และเพาะปลูก แต่ยังคงหาของป่าล่าสัตว์ควบคู่ไปด้วย นอกจากนี้ยังรู้จักผลิตภาชนะดินเผา ทอผ้า และรู้จักทำเครื่องมือหินขัด มีประเพณีการฝังศพ แหล่งเรียนรู้ฯ ที่มีอายุอยู่ในสมัยนี้คือ แหล่งโบราณคดีหนองราชวัตร จังหวัดสุพรรณบุรี โดยที่นี่ได้พบชิ้นส่วนภาชนะดินเผาแบบสามขา ซึ่งเป็นรูปแบบภาชนะดินเผาที่โดดเด่นของวัฒนธรรมบ้านเก่า กำหนดอายุราว 4,000 – 3,500 ปีมาแล้ว

หนึ่งในสมัยนี้เริ่มมีการติดต่อแลกเปลี่ยนสิ่งของระหว่างชุมชนในภูมิภาคเดียวกัน และต่างภูมิภาค ซึ่งแสดงให้เห็นว่าชุมชนก่อนประวัติศาสตร์เหล่านี้ไม่ได้้อยู่อย่างโดดเดี่ยว

จากการศึกษาของนักโบราณคดีที่แหล่งโบราณคดีหนองราชวัตร ซึ่งเป็นแหล่งเรียนรู้ฯ ที่อยู่ในยุคนี้ นำไปสู่ข้อสันนิษฐานว่า แหล่งโบราณคดีแห่งนี้ซึ่งเป็นแหล่งโบราณคดีที่อยู่ในวัฒนธรรมบ้านเก่า อาจจะมีการติดต่อสัมพันธ์กับกลุ่มชนภายนอกทางตอนใต้ของจีน หรืออาจเป็นชุมชนที่เกิดจากการเคลื่อนย้ายของกลุ่มคนภายนอกทางตอนใต้ของจีน โดยมีภาชนะดินเผาสามขาเป็นภาชนะแบบพิเศษของคนกลุ่มนี้ และนำความรู้เรื่องการเพาะปลูกมาด้วย และคนเหล่านี้เมื่อเคลื่อนย้ายลงมาก็ได้มีการผสมผสานวัฒนธรรมกับคนพื้นเมืองเดิม (กรมศิลปากร, 2552, หน้า 115)

ต่อมาราว 3,500 ปีมาแล้วได้ปรากฏการผลิตโลหะสำริดซึ่งเป็นโลหะผสมระหว่างทองแดงกับดีบุกขึ้นในพื้นที่ภาคกลาง โดยได้พบร่องรอยของเหมืองแร่ทองแดงสมัยโบราณในภาคกลางของประเทศไทย ในช่วงนี้บางชุมชนมีการขยายขนาดเพิ่มขึ้นเพราะปริมาณประชากรเพิ่มมากขึ้น อันเนื่องมาจากการติดต่อแลกเปลี่ยนการค้าที่มากขึ้น แหล่งโบราณคดีที่มีอายุอยู่ในสมัยนี้ได้พบเป็นจำนวนมากในประเทศไทย และแต่ละแหล่งได้พบหลักฐาน

ทางโบราณคดีเป็นจำนวนมาก ซึ่งในภาคกลาง แหล่งโบราณคดีที่ได้รับการพัฒนาให้เป็นแหล่งเรียนรู้ฯ คือ แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งตะขบ และราว 2,500-1,500 ปี ชุมชนโบราณในเขตภาคกลางได้รู้จักการถลุงเหล็กเพื่อนำมาทำเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ ส่วนสำริดก็ยังคงเป็นที่นิยมอยู่ แต่เปลี่ยนมาเป็นวัสดุที่ใช้ทำเครื่องประดับ

ในช่วงนี้มีการขยายตัวของประชากรมากขึ้น ชุมชนระดับหมู่บ้านเริ่มพัฒนาขึ้นเป็นสังคมเมือง โดยเฉพาะในบริเวณภาคกลาง ตอนล่างพบว่า มีการตั้งถิ่นฐานอยู่กันอย่างหนาแน่น นอกจากนี้ยังพบว่าชุมชนโบราณเหล่านี้ได้มีการติดต่อกับต่างชาติเพื่อแลกเปลี่ยนสินค้า ดังปรากฏหลักฐานเช่น ลูกปัดที่ทำจากหินกึ่งอัญมณี และลูกปัดที่ทำจากแก้วสีต่าง ๆ ซึ่งเป็นของที่เกิดจากการแลกเปลี่ยนกับอินเดีย เป็นต้น โดยสิ่งของที่นำไปแลกเปลี่ยนคงจะเป็นของป่า ผลผลิตทางการเกษตร และแร่ธาตุ (ผาสุข อินทราวุธ, 2542, หน้า 89) แหล่งโบราณคดีที่มีอายุอยู่ในสมัยนี้ได้พบเป็นจำนวนมาก และแหล่งเรียนรู้ฯ ที่อยู่ในสมัยนี้ได้แก่ แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว แหล่งโบราณคดีเมืองสิงห์และ

แหล่งโบราณคดีเมืองศรีเทพ

2) แหล่งเรียนรู้ฯ ในสมัยประวัติศาสตร์ มีจำนวนทั้งหมด 5 แหล่ง คือ แหล่งโบราณคดีหมู่บ้านโปรตุเกส จังหวัดอยุธยา แหล่งโบราณคดีเตาแม่น้ำน้อย จังหวัดสิงห์บุรี ศูนย์ศึกษาและอนุรักษ์เตาสังคโลก จังหวัดสุโขทัย แหล่งโบราณคดีดงแม่นางเมือง จังหวัดนครสวรรค์ และแหล่งโบราณคดีวัดชมชื่น จังหวัดสุโขทัย ซึ่งเมื่อประมวลข้อมูลสามารถเชื่อมโยงข้อมูลด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีได้ดังนี้ คือ

ราว 1,500 ปีมาแล้ว ชุมชนยุคก่อนประวัติศาสตร์ในเขตพื้นที่ภาคกลางได้พัฒนาเข้าสู่สมัยทวารวดี โดยมีวัฒนธรรมอินเดียเป็นต้นแบบสำคัญ อาณาจักรทวารวดีได้เจริญขึ้นมาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-16 โดยมีศูนย์กลางอยู่ในเขตภาคกลางตอนล่างของประเทศไทย ซึ่งจากหลักฐานทางโบราณคดีพบว่า วัฒนธรรมทวารวดีนั้นไม่ได้กระจุกตัวอยู่แต่ในบริเวณศูนย์กลางซึ่งอยู่ในเขตภาคกลางตอนล่างเท่านั้น หากแต่ได้มีการแพร่กระจายวัฒนธรรมไปยังภูมิภาคอื่น ๆ ของประเทศไทยด้วย สิ่งที่เป็นลักษณะร่วมของเมืองวัฒนธรรมทวารวดี ได้แก่

งานศิลปกรรมที่มีรูปแบบเดียวกัน ลักษณะการตั้งถิ่นฐานที่ส่วนใหญ่เป็นเมืองที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ และตั้งอยู่ไม่ห่างจากแม่น้ำสายใหญ่มากนัก และระหว่างเมืองกับแม่น้ำสายใหญ่จะมีลำน้ำสาขาเชื่อมต่ออยู่เสมอ ซึ่งแม่น้ำเหล่านี้เป็นทั้งแหล่งน้ำในการเพาะปลูกและเส้นทางคมนาคมสำหรับติดต่อระหว่างเมือง (อุษณีย์ ธงไชย, 2558, หน้า 94) แหล่งเรียนรู้ฯ ที่อยู่ในสมัยนี้ ได้แก่ แหล่งโบราณคดีวัดชมชื่น จังหวัดสุโขทัย และแหล่งโบราณคดีดงแม่นางเมือง จังหวัดนครสวรรค์ โดยทั้งสองแหล่งนี้จัดแสดงหลุมฝังศพในสมัยทวารวดี

กรณีแหล่งโบราณคดีวัดชมชื่นนั้นนอกเหนือจากการพบหลักฐานสมัยทวารวดีแล้ว การพบหลุมฝังศพสมัยทวารวดีอยู่ในพื้นที่เมืองเชลียงนั้นยังเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าก่อนที่บริเวณนี้จะพัฒนาเป็นเมืองเชลียง นั้นเคยเป็นชุมชนสมัยทวารวดีมาก่อนอีกด้วย

หลังจากวัฒนธรรมทวารวดีเสื่อมลงไปในเขตภาคกลาง ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-18 อิทธิพลของเมืองพระนครได้แพร่เข้ามาในเขตพื้นที่ภาคกลาง ดังนั้น จึงปรากฏ

ร่องรอยของอิทธิพลขอมหลายแห่ง เช่นเมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ เมืองเชลียงหรือศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย นอกจากนี้ที่แหล่งโบราณคดีดงแม่นางเมืองก็พบหลักฐานที่แสดงอิทธิพลขอมด้วยเช่นกัน อาทิเช่น เครื่องถ้วยเขมรจากแหล่งเตापพนมกุเฒัน และศิลาจารึกดงแม่นางเมือง (พิมพ์ชนก พงษ์เกียรติกกรม, 2552, หน้า 132-145) เป็นต้น

ภายหลังพุทธศตวรรษที่ 18 เมื่ออิทธิพลขอมเสื่อมลงในเขตภาคกลาง และในภูมิภาคอื่นๆของประเทศไทย รัฐโบราณต่าง ๆ ที่อยู่ในเขตพื้นที่ภาคกลางทั้งในเขตลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และแม่น้ำยม จึงเป็นอิสระจากอำนาจขอม รัฐโบราณในเขตภาคกลางที่เกิดขึ้นในช่วงนี้ได้แก่ เชลียงหรือศรีสัชนาลัย ซึ่งต่อมาพัฒนาเป็นอาณาจักรสุโขทัย เจริญขึ้นในบริเวณลุ่มแม่น้ำยม และอโยธยา ซึ่งต่อมาพัฒนาเป็นอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา เจริญขึ้นในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา

หนึ่งในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 17 ที่เมืองเชลียงได้เริ่มปรากฏการทำเครื่องสังคโลก ถึงแม้ว่าในภายหลังกรุงศรีอยุธยาจะเข้ามายึดสุโขทัยได้แล้วก็ตาม การผลิตเครื่องสังคโลกก็ยังดำเนินต่อไปเพียงแต่อยู่ภายใต้

การควบคุมของกรุงศรีอยุธยา ซึ่งเทคโนโลยีด้านเตาเผาเครื่องสังคโลกนั้นได้ส่งต่อมาให้กับชุมชนที่ผลิตภาชนะดินเผาเตาแม่น้ำน้อย ซึ่งเป็นแหล่งผลิตเครื่องปั้นดินเผาแหล่งใหญ่ที่สุดในสมัยอยุธยาด้วย โดยแหล่งเรียนรู้ที่ศูนย์ศึกษาและอนุรักษ์เตาสังคโลก จังหวัดสุโขทัย และแหล่งโบราณคดีเตาแม่น้ำน้อยนั้นจะสามารถสร้างความเข้าใจเรื่องนี้ได้อย่างชัดเจนมากยิ่งขึ้น

ในสมัยอยุธยา นอกจากจะมีการผลิตภาชนะดินเผาเนื้อดีเพื่อส่งออกไปขายยังดินแดนต่างๆแล้ว ยังพบว่าชาวยุโรปก็ได้เริ่มเดินทางเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับราชสำนักด้วย ชาวยุโรปเหล่านี้มีทั้งเข้ามาค้าขายเผยแผ่ศาสนาคริสต์ และเป็นทหารอาสา

ชาวยุโรปชาติแรกที่เดินทางเข้ามาในกรุงศรีอยุธยาคือ ชาวโปรตุเกส โดยได้ส่งทูตเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับกรุงศรีอยุธยาในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 เมื่อปี พ.ศ. 2054 และต่อมาในปี พ.ศ. 2059 ได้มีการทำสนธิสัญญาระหว่างไทย - โปรตุเกส ซึ่งนับเป็นสนธิสัญญาฉบับแรกที่ไทยทำกับชาติตะวันตก นับแต่นั้นมาชาวโปรตุเกสก็เข้ามาพำนักในกรุงศรีอยุธยามากขึ้นจนเมื่อปี พ.ศ.

2083 พระไชยราชาธิราชมีพระราชโองการพระราชทานที่ดินให้ชาวโปรตุเกสตั้งหมู่บ้านขึ้นบริเวณริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยานอกกำแพงเมืองด้านทิศใต้ เพื่อเป็นบำเหน็จความดีความชอบของชาวโปรตุเกส จำนวน 120 คนที่เป็นทหารอาสาในสงครามเมืองเชียงกราน จนกระทั่งกรุงศรีอยุธยาได้รับชัยชนะ ชุมชนชาวโปรตุเกสได้ดำรงอยู่ในกรุงศรีอยุธยาจนถึงคราวเสียกรุงครั้งที่ 2 ชุมชนแห่งนี้จึงถูกทิ้งร้างไป ซึ่งผู้สนใจสามารถเข้าไปศึกษาเรียนรู้ได้ที่แหล่งโบราณคดีบ้านโปรตุเกส จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

2. การเชื่อมโยงข้อมูลด้านประเภทการใช้งานพื้นที่

คือการเชื่อมโยงข้อมูลประวัติศาสตร์และโบราณคดีของแหล่งเรียนรู้ฯ โดยแบ่งตามประเภทการใช้งาน ซึ่งเมื่อประมวลข้อมูลของแหล่งเรียนรู้ฯ ทั้ง 10 แหล่ง สามารถแบ่งตามประเภทการใช้งานได้ 2 ประเภทคือ แหล่งเรียนรู้ฯ ที่เป็นหลุมฝังศพ และแหล่งเรียนรู้ฯ ที่เป็นเตาผลิตภาชนะดินเผาขนาดใหญ่ โดยสามารถเชื่อมโยงข้อมูลได้ดังนี้

1) แหล่งเรียนรู้ฯ ที่เป็นสุสาน จากการศึกษาข้อมูลทางโบราณคดี และการสำรวจ

แหล่งเรียนรู้ฯ ที่เป็นสุสานพบว่า แหล่งเรียนรู้ฯ ประเภทนี้มีทั้งแหล่งเรียนรู้ฯ ที่มีอายุอยู่ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ และในสมัยประวัติศาสตร์ ซึ่งแต่ละสมัยมีพิธีกรรมการฝังศพแตกต่างกัน คือ การฝังศพของแหล่งเรียนรู้ฯ ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์นั้น ส่วนใหญ่มีลักษณะร่วมกันคือ ฝังศพในหลุม มีการจัดวางฝังศพในลักษณะนอนหงายเหยียดยาว มีการทาบภาชนะดินเผาเพื่อปูรองศพ เช่นที่แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว จังหวัดลพบุรี แหล่งโบราณคดีหนองราชวัตร จังหวัดสุพรรณบุรี แหล่งโบราณคดีเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี และแหล่งโบราณคดีเมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ซึ่งมีเพียงแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งตะขบ ที่มีการฝังศพแตกต่างจากที่อื่นคือ มีการฝังศพในโลงดิน โดยได้ฉาบดินเป็นผนังหลุมทั้ง 4 ด้าน ลักษณะคล้ายเป็นโลงศพ ซึ่งลักษณะการฝังศพในโลงดินแบบนี้พบที่แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งตะขบเป็นแห่งแรกในประเทศไทย (นิติพัฒน์ แก้วประสิทธิ์, 2556, หน้า 20) และถือว่าเป็นจุดเด่นของแหล่งเรียนรู้ฯ แห่งนี้

สำหรับของที่อุทิศที่มักพบว่าฝังร่วมกับศพ ได้แก่ ภาชนะดินเผา เครื่องมือ

เครื่องใช้ และเครื่องประดับ เป็นต้น โดยสิ่งของประเภทหลักที่มักพบอยู่ร่วมกับโครงกระดูกคือ ภาชนะดินเผา

ในส่วนภาชนะดินเผานั้นพบว่าโดยลักษณะทั่วไปของภาชนะดินเผาในแต่ละแหล่งนั้นมีลักษณะคล้ายคลึงกัน เช่น ภาชนะดินเผาทรงพาน ภาชนะดินเผาก้นกลมลายเชือกทาบ แต่ที่แหล่งโบราณคดีหนองราชวัตร จังหวัดสุพรรณบุรี มีภาชนะดินเผาอีกรูปแบบหนึ่งนอกเหนือไปจากภาชนะดินเผารูปแบบอื่น ๆ คือ ภาชนะดินเผาสามขา

นอกจากนี้ยังพบว่ายังมีแหล่งเรียนรู้ฯ จำนวน 2 แหล่งที่มีโครงกระดูกสัตว์ถูกฝังในบริเวณเดียวกันกับโครงกระดูกมนุษย์ด้วย คือ แหล่งโบราณคดีเมืองศรีเทพ พบโครงกระดูกช้าง และแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว พบโครงกระดูกกระทิง ซึ่งกระดูกสัตว์เป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงสภาพแวดล้อมของพื้นที่ในบริเวณแหล่งโบราณคดีในอดีตได้ชัดเจนขึ้น

สำหรับแหล่งเรียนรู้ฯ ที่เป็นอุทยานสมัยประวัติศาสตร์มีจำนวน 3 แหล่งคือ แหล่งโบราณคดีวัดชมชื่น จังหวัดสุโขทัย แหล่งโบราณคดีดงแม่นางเมือง จังหวัด

นครสวรรค์ และแหล่งโบราณคดีหมู่บ้านโปรตุเกส จังหวัดอยุธยา ทั้ง 3 แหล่งนั้นเป็นอุทยานของมนุษย์ในสมัยประวัติศาสตร์ที่มีอายุห่างกันหลายร้อยปี และมีความแตกต่างทางศาสนา กัน กล่าวคือ หมู่บ้านโปรตุเกสเป็นอุทยานของคนในสมัยอยุธยาที่นับถือศาสนาคริสต์ (ปัจจุบันโครงกระดูกที่จัดแสดงอยู่ในหลุมขุดค้นทางโบราณคดีเป็นโครงกระดูกจำลอง) ซึ่งมีทั้งโครงกระดูกของคนกลุ่มคอเคซอยด์ และมองโกลอยด์ ปะปนกัน (อนุชา ศรีวัฒนสาร, 2527, หน้า 75) ส่วนที่แหล่งโบราณคดีดงแม่นางเมือง และแหล่งโบราณคดีวัดชมชื่น เป็นโครงกระดูกของคนในสมัยทวารวดีที่นับถือพระพุทธศาสนาแล้ว โดยทั้งสองแหล่งนี้พบว่าโครงกระดูกถูกฝังอยู่ใต้โบราณสถาน

การฝังศพที่แหล่งโบราณคดีวัดชมชื่นนั้นมีลักษณะดังนี้ คือ ศพถูกจัดให้อยู่ในท่านอนหลายรูปแบบคือ ฝังศพแบบนอนตะแคงเหยียดยาว นอนหงายเหยียดยาว และนอนตะแคงอเข่า ผู้ตายหันศีรษะไปในทิศทางเดียวกันคือ ทิศตะวันตก หรือทิศตะวันตกเฉียงเหนือ มีการอุทิศสิ่งของให้แก่ศพ แต่พบในปริมาณน้อย สิ่งของที่อุทิศแก่ศพ ได้แก่

เครื่องประดับ และเครื่องมือเครื่องใช้ ซึ่งสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงการรับวัฒนธรรมทวารวดีมาประยุกต์ใช้ ได้แก่ แท่งดินเผาทรงกระบอกตกแต่งผิวด้วยการขูดขีดเป็นลายรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน โบราณวัตถุชนิดนี้พบได้ทั่วไปตามแหล่งโบราณคดีในวัฒนธรรมทวารวดี เช่น เมืองพระรถ อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี เมืองศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ เป็นต้น โดย ศาสตราจารย์ ดร. ผาสุข อินทรารุข ได้สันนิษฐานว่าเป็นวัตถุที่ใช้จัดคู่มือถวาย เนื่องจากในปัจจุบันยังมีกลุ่มคนในประเทศอินเดียที่ยังใช้แท่งดินเผาในลักษณะนี้จัดคู่มือเวลาอาบน้ำ (ธาดา สุทธิเนตร และคณะ 2540, หน้า 125)

ส่วนแหล่งโบราณคดีดงแม่นางเมือง บริเวณหลุมขุดค้นทางโบราณคดีที่ปัจจุบันเปิดเป็นแหล่งเรียนรู้ฯ นั้น อยู่บริเวณเนินโบราณสถาน โดยได้พบสุสานอยู่ใต้โบราณสถาน และทั่วเนินดินที่เป็นสุสานพบว่า มีแผ่นหินปูนรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าวางตัวโดยรอบจำนวน 5 ชั้น สำหรับประเพณีการฝังศพของแหล่งโบราณคดีดงแม่นางเมืองมีลักษณะเฉพาะคือ ไม่มีโบราณวัตถุอื่นๆ ที่เป็นของอุทิสำให้กับศพฝังร่วมไปด้วย ซึ่งแตกต่าง

จากการฝังศพที่พบในแหล่งโบราณคดีอื่น ๆ ที่มักจะพบของอุทิสำให้ศพถูกฝังร่วมด้วย (พิมพ์ชนก พงษ์เกษมธรรม, 2552, หน้า 106-107)

2) แหล่งเรียนรู้ฯ ที่เป็นเตาผลิตภาชนะดินเผขนาดใหญ่ มีจำนวน 2 แหล่งคือ แหล่งโบราณคดีเตาแม่น้ำน้อย จังหวัดสิงห์บุรี และศูนย์ศึกษาและอนุรักษ์เตาสังคโลก จังหวัดสุโขทัย โดยทั้งสองแหล่งมีการจัดแสดงเตาผลิตภาชนะดินเผขนาดใหญ่จำนวนหลายเตา แสดงให้เห็นว่าทั้งสองแหล่งนี้มีการผลิตภาชนะดินเผาในระดับอุตสาหกรรม ซึ่งคือการผลิตเพื่อนำไปแลกเปลี่ยนหรือค้าขาย มิใช่การผลิตเพื่อใช้ภายในครัวเรือนหรือชุมชน

สำหรับศูนย์ศึกษาและอนุรักษ์เตาสังคโลกนั้นมีการจัดแสดงอยู่ 2 แห่งคือ ที่อาคารอนุรักษ์กลุ่มเตาสังคโลกหมายเลข 42 และ 123 กับอีกแห่งคืออาคารอนุรักษ์กลุ่มเตาสังคโลกหมายเลข 61, 176, 177 และ 178 ซึ่งทั้งสองอาคารนี้อยู่ห่างกันเพียงแค่ประมาณ 1 กิโลเมตร ดังนั้นจะขอกล่าวเป็นภาพรวมของเตาที่อยู่ภายในสองอาคารนี้

จากการกำหนดอายุของนักวิชาการพบว่า แหล่งเตาผลิตภาชนะดินเผาที่ศูนย์ศึกษาและอนุรักษ์เตาสังคโลกนั้นมีอายุตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 17 ถึงพุทธศตวรรษที่ 20 (บริษัท นอร์เทิร์นชาน (1935) จำกัด, 2555, หน้า 179 ; สายันต์ ไพชาญจิตร, 2545, หน้า 295-296) ลักษณะของแหล่งโบราณคดีคือมีเตาเผาภาชนะจำนวนมากหลายเตาอยู่ในเนินดินเดียวกัน ลักษณะเตาแบ่งได้ออกเป็น 2 ประเภทคือเตาเผาชนิดทางเดินลมร้อนผ่านในแนวนอนหรือเตาประทุน (Cross Draft kiln) และเตาชนิดทางเดินลมร้อนผ่านในแนวตั้ง (Up Draft kiln) (บริษัท นอร์เทิร์นชาน (1935) จำกัด, 2555, หน้า 57-58)

ส่วนแหล่งโบราณคดีเตาแม่น้ำน้อย มีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20-21 (กรมศิลปากร, 2533, หน้า 75) ลักษณะของแหล่งโบราณคดีคือ มีเตาเพียงเตาเดียวในเนินเดียว (กรมศิลปากร, 2533, หน้า 85) ไม่มีหลายเตาซ้อนกันแบบที่ศูนย์ศึกษาและอนุรักษ์เตาสังคโลก ลักษณะของเตาคือเตาเผาชนิดทางเดินลมร้อนผ่านในแนวนอนหรือเตาประทุน (Cross Draft kiln) (กรมศิลปากร, 2533, หน้า 9) ซึ่งจากการศึกษาของนักวิชาการ

พบว่า ชุมชนที่ผลิตเครื่องปั้นดินเผาเตาแม่น้ำน้อย น่าจะได้รับเทคโนโลยีเตาเผามาจากกลุ่มเมืองสุโขทัย-ศรีสัชนาลัย เพราะลักษณะของเตาเหมือนกันคือเป็นเตาเผาชนิดทางเดินลมร้อนผ่านในแนวนอนหรือเตาประทุน แต่เตาแม่น้ำน้อยมีพัฒนาการที่ก้าวหน้ากว่าเพราะไม่มีการสร้างเตาทับกันหลายเตาในเนินเดียวเหมือนกับแหล่งเตาบ้านเกาะน้อย-บ้านป่ายาง ซึ่งศูนย์ศึกษาและอนุรักษ์เตาสังคโลกก็อยู่ในแหล่งเตากลุ่มนี้ด้วย (กรมศิลปากร, 2533, หน้า 85 ; ภัททิย์ อยู่คงดี และพรทิพย์ พันธุโกวิท, ม.ป.ป., หน้า 94-97)

อนึ่งทั้งศูนย์ศึกษาและอนุรักษ์เตาสังคโลก และแหล่งโบราณคดีเตาแม่น้ำน้อย นอกจากจะมีการสร้างอาคารคลุมเตาผลิตภาชนะดินเผาเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้แล้ว ยังได้มีการจัดแสดงผลิตภัณฑ์ซึ่งเป็นภาชนะดินเผารูปแบบต่าง ๆ ที่พบจากแหล่งเตาดังกล่าว

3. การเชื่อมโยงข้อมูลกับแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีประเภทอื่น ๆ ที่อยู่ใกล้เคียง คือ

การเชื่อมโยงข้อมูลประวัติศาสตร์และโบราณคดี ระหว่างแหล่งเรียนรู้ที่จัดแสดง

โบราณวัตถุในหลุมขุดค้นทางโบราณคดีในเขตภาคกลางของประเทศไทยกับแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีประเภทอื่นๆ ที่อยู่ใกล้เคียง ซึ่งจากแหล่งเรียนรู้ฯ ทั้งหมด 10 แห่ง สามารถจัดกลุ่มแหล่งเรียนรู้ฯ เพื่อเชื่อมโยงข้อมูลกับแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีประเภทอื่น ๆ ที่อยู่ใกล้เคียงกันได้ 4 กลุ่ม คือ

1) แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งตะขบ จังหวัดสระบุรี แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว แหล่งโบราณคดีเมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ และแหล่งโบราณคดีดงแม่นางเมือง จังหวัดนครสวรรค์ เชื่อมโยงกับ อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ พิพิธภัณฑ์เมืองโบราณช้างป่า จังหวัดลพบุรี และพิพิธภัณฑ์จันเสน จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งสถานที่ทั้งหมดนี้อยู่ในพื้นที่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา

เมื่อประมวลผลการศึกษาทางโบราณคดี สามารถเชื่อมโยงข้อมูลได้ดังนี้คือ ในบริเวณภาคกลางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาเมื่อประมาณ 3,000 ปีมาแล้ว ได้มีมนุษย์เข้ามาตั้งถิ่นฐานถาวร อยู่รวมกันเป็นชุมชนในลักษณะหมู่บ้าน รู้จักการเพาะปลูก และเลี้ยงสัตว์ รวมทั้งมีประเพณีการฝังศพ

ซึ่งบางแห่ง เช่น แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งตะขบ มีประเพณีการฝังศพที่เป็นลักษณะเฉพาะของตัวเอง จนเมื่อราว ๆ 1,500 ปีมาแล้ว บางชุมชน เช่น จันเสน ช้างป่า ศรีเทพ และดงแม่นางเมือง ได้พัฒนาเป็นชุมชนเมืองขนาดใหญ่ มีการขุดคูน้ำคันดินล้อมรอบเมือง และเริ่มนับถือพุทธศาสนา และบางแหล่ง เช่น ช้างป่า และศรีเทพ ได้พบโบราณวัตถุเนื่องในพุทธศาสนา จำนวนหลายชิ้น และบางชิ้นก็มีความสำคัญมาก เช่น ธรรมจักร กวางหมอบ พระพุทธรูป และศิลาจารึกที่มีหลักธรรมทางพุทธศาสนา ซึ่งแสดงให้เห็นว่า เมืองช้างป่า และเมืองศรีเทพนั้นเป็นเมืองที่มีความสำคัญทางพุทธศาสนาเมืองหนึ่งในสมัยทวารวดี อนึ่ง เมืองจันเสนถึงแม้ว่าจะไม่พบศิลาจารึก ธรรมจักร กวางหมอบ แต่จากโบราณวัตถุ-สถานอื่น ๆ ที่พบภายในเมืองโบราณ ทำให้สรุปได้ว่าในสมัยทวารวดีจันเสนเป็นเมืองที่มีความสำคัญเมืองหนึ่งเช่นกัน สำหรับแหล่งโบราณคดีดงแม่นางเมืองนั้น จากการศึกษาของพิมพ์ชนก พงษ์เกษตร์กรรม (2552) พบว่าแหล่งโบราณคดีดงแม่นางเมืองเจริญขึ้นมาสมัยทวารวดีราวช่วงพุทธศตวรรษที่ 15-18 ซึ่งเจริญขึ้นภายหลังเมืองศรีเทพ เมืองช้างป่าและ

เมืองจันเสน และยังพบว่าเมืองดงแม่นางเมือง ก็มีความสัมพันธ์กับเมืองศรีเทพ และเมืองจันเสนด้วย โดยเฉพาะใบเสมาที่มีลักษณะส่วนใหญ่ร่วมกันคือ เป็นใบเสมาที่ทำจากหินปูน เป็นแผ่นหรือแท่งหินที่มีการขัดแต่งน้อยมากและไม่มีการแกะสลักใด ๆ ซึ่งแตกต่างจากใบเสมาที่พบในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนืออย่างสิ้นเชิง

ต่อมาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 เมื่ออิทธิพลขอมจากเมืองพระนครเข้ามาสู่ดินแดนภาคกลาง เมืองต่าง ๆ ที่ยังคงอยู่สืบเนื่องต่อมา เช่น เมืองศรีเทพ และดงแม่นางเมือง ก็มีการรับวัฒนธรรมขอมเข้ามาด้วย ดังปรากฏหลักฐานเช่นที่เมืองศรีเทพ ได้พบสถาปัตยกรรมแบบขอมทั้งในและนอกเมืองศรีเทพ เช่น ปรangkสองพี่น้อง ปรangkศรีเทพ และปรangkถาญี นอกจากนี้ยังพบประติมากรรมเทวรูปต่าง ๆ ด้วย และในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 เมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กษัตริย์ขอมที่นับถือพุทธศาสนานิกายมหายาน ขึ้นครองราชย์ที่เมืองศรีเทพก็พบหลักฐานว่าศาสนสถานที่เคยถูกใช้เป็นเทวสถานในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ได้ถูกปรับเปลี่ยนเป็นพุทธสถานด้วย (กรมศิลปากร, 2538, หน้า 46) สำหรับดงแม่นาง-

เมืองนั้นนอกจากพบโบราณวัตถุที่แสดงถึงความสัมพันธ์กับขอมแล้ว ยังพบศิลาจารึกดงแม่นางเมือง ซึ่งจารึกด้วยอักษรขอม ภาษาบาลี 1 ด้าน และภาษาเขมร 1 ด้าน ระบุศักราชตรงกับปี พ.ศ. 1710 มีการกล่าวถึงชื่อพระเจ้าสุนัต ซึ่งเป็นกษัตริย์ท้องถิ่น และชื่อเมืองธานยุปุระ (พิมพ์ชนก พงษ์เกษตรกรรม, 2552, หน้า 144) ซึ่งคงเป็นชื่อของเมืองดงแม่นางเมืองในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ด้วย

2) แหล่งโบราณคดีหนองราชวัตร จังหวัดสุพรรณบุรี และแหล่งโบราณคดีเมืองสิงห์ เชื่อมโยงกับพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติบ้านเก่า อุทยานประวัติศาสตร์เมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี แหล่งเรียนรู้ทั้งหมดนี้ อยู่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งสามารถประมวลความรู้โดยสรุปได้ดังนี้คือ ราว 4,000 ปีมาแล้ว พื้นที่ด้านฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยามีมนุษย์เข้ามาตั้งถิ่นฐานถาวร รู้จักการเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ มีการใช้เครื่องมือหิน ทั้งประเภทขวานหินกะเทาะและขวานหินขัด มีการผลิตภาชนะดินเผา โดยมีภาชนะดินเผาที่เป็นเอกลักษณ์คือ ภาชนะดินเผาสามขา ซึ่งพบในหลายเขตพื้นที่ตามภูมิภาคตะวันตกของ

ประเทศไทยไปจนถึงบริเวณคาบสมุทรมลายู รวมทั้งแหล่งโบราณคดีหนองราชวัตร จังหวัด สุพรรณบุรี และแหล่งโบราณคดีบ้านเก่า (ปัจจุบันโบราณวัตถุที่ได้จากการขุดค้นทาง โบราณคดีที่แหล่งโบราณคดีบ้านเก่าได้นำมา จัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติบ้านเก่า จังหวัดกาญจนบุรี) ราว 2,000 ปีมาแล้วได้ พบหลักฐานว่าพื้นที่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำ เจ้าพระยาได้มีการติดต่อกับชุมชนอื่น โดย หลักฐานที่พบนั้นมี ลูกปัดแก้ว ลูกปัดหิน และ เครื่องใช้สำริดที่ผสมดินบุกในปริมาณสูง ซึ่ง ไม่ใช่สิ่งของที่ผลิตขึ้นในภูมิภาคนี้ ดังได้พบ หลักฐานที่แหล่งโบราณคดีเมืองสิงห์ แหล่ง โบราณคดีบ้านดอนตาเพชร จังหวัดกาญจนบุรี (กรมศิลปากร, 2544, หน้า 46) และแหล่ง โบราณคดีโคกพลับ จังหวัดราชบุรี (สด แดงเอียด, 2521) เป็นต้น

ราว 1,500 ปีมาแล้วพื้นที่ฝั่ง ตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาได้เข้าสู่สมัย ทวารวดี โดยมีเมืองโบราณสำคัญในแถบนี้ เช่น เมืองอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ซึ่งปัจจุบัน โบราณวัตถุที่พบภายในเมืองโบราณอู่ทองได้ จัดแสดงไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

หลังจากที่อิทธิพลของทวารวดี เลื่อมลงไปในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 อิทธิพล ขอมได้เข้ามาสู่ดินแดนฝั่งตะวันตกของแม่น้ำ เจ้าพระยาด้วยเช่นกัน โดยในช่วงพุทธศตวรรษ ที่ 18 เป็นช่วงอิทธิพลขอมภายใต้การปกครอง ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้แผ่ขยายมาไกล จนถึงบริเวณเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี หลักฐานที่สำคัญคือ ปราสาทเมืองสิงห์ ซึ่ง ปัจจุบันอยู่ในพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์เมือง สิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี นอกจากนี้จารึกที่ ปราสาทพระขรรค์มีตอนหนึ่งกล่าวถึงชื่อเมือง ต่าง ๆ 23 แห่งว่าเป็นที่ประดิษฐานพระชัย พุทธมหานาถ ซึ่งหนึ่งในชื่อเมืองทั้ง 23 แห่ง นั้นปรากฏชื่อเมืองศรีชัยสิงหบุรี นักวิชาการ ส่วนใหญ่ได้สันนิษฐานว่าคือเมืองสิงห์ โดย ปราสาทเมืองสิงห์คือศาสนสถานประจำเมือง

3) แหล่งโบราณคดีวัดชมชื่น และ ศูนย์ศึกษาและอนุรักษ์เตาสังคโลก เชื่อมโยง กับอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย และ อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย

อันที่จริงแล้วแหล่งโบราณคดี วัดชมชื่น และศูนย์ศึกษาเตาสังคโลกนั้นเป็น ส่วนหนึ่งของอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย อยู่แล้ว ดังนั้นการเชื่อมโยงข้อมูลในหัวข้อนี้

จะทำให้เห็นพัฒนาการทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีของเมืองศรีสัชนาลัยได้ดียิ่งขึ้น

พื้นที่ของเมืองศรีสัชนาลัยแบ่งออกได้เป็น 2 ส่วนคือ ส่วนที่เป็นเมืองเชลียงซึ่งเป็นเมืองเก่าอยู่ทางทิศใต้ของเมืองศรีสัชนาลัย พื้นที่ของเมืองเชลียงนี้มีลักษณะแคบและเล็ก วัดที่สำคัญในบริเวณนี้ ได้แก่ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเชลียง วัดชมชื่น และวัดเจ้าจันทร์ ซึ่งมีอายุเก่าถึงพุทธศตวรรษที่ 18 นอกจากนี้จากการพบแหล่งโบราณคดีบริเวณหน้าวัดชมชื่นซึ่งสามารถกำหนดอายุอยู่ในช่วงยุคกึ่งก่อนประวัติศาสตร์ (ประมาณพุทธศตวรรษที่ 9) จนถึงยุคสมัยทวารวดีนั้นแสดงให้เห็นว่าก่อนที่จะเป็นเมืองเชลียงนั้นบริเวณนี้มีชุมชนโบราณอยู่มาก่อนแล้ว

อีกส่วนคือเมืองศรีสัชนาลัย ซึ่งอยู่ทางตอนเหนือของเมืองเชลียง เป็นเมืองที่เกิดขึ้นใหม่ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 18 โดยพัฒนาไปจากเมืองเชลียง โบราณสถานที่สำคัญภายในเมืองนี้ ได้แก่ วัดช้างล้อม วัดเจดีย์เจ็ดแถว วัดสวนแก้วอุทยานน้อย เป็นต้น ส่วนด้านนอกเมืองนอกจากจะมีโบราณสถานกระจายอยู่โดยทั่วไปแล้วยังมีเตาผลิตภาชนะดินเผากระจายอยู่ทั่วไปด้วย ซึ่งศรีสัชนาลัย

เป็นแหล่งผลิตภาชนะดินเผาขนาดใหญ่ที่สุดในบริเวณลุ่มแม่น้ำยม โดยบ้านเกาะน้อยพบหลักฐานการผลิตมากที่สุด พบซากเตาจำนวนหลายร้อยเตา มีทั้งเตารุ่นเก่าที่มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17 ซึ่งเป็นเตาขุดเข้าไปใต้ดิน และเตาอิฐบนเนินดินที่สร้างราวพุทธศตวรรษที่ 19-22 สำหรับศูนย์ศึกษาและอนุรักษ์เตาสังคโลกหมายเลข 61 และหมายเลข 42 ก็คือ เตาสวนหนึ่ง ที่พบในบริเวณบ้านเกาะน้อย โดยทั้งหมดที่กล่าวมานั้นอยู่ในเขตอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย

นอกจากอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัยแล้ว ในเขตจังหวัดสุโขทัยยังมีอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยซึ่งเคยเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรสุโขทัย อยู่ห่างออกไปประมาณ 70 กิโลเมตร โดยเมืองศรีสัชนาลัยกับเมืองสุโขทัยมีฐานะเป็นเมืองพี่เมืองน้องกันแต่เดิมทั้งสองเมืองนี้มีผู้ปกครองคนเดียวกันต่อมาเมื่อผู้ปกครองมีลูกหลานมากขึ้นจึงได้มีการแบ่งเมืองออกไปให้ลูกหลานปกครองและเมืองศรีสัชนาลัยก็กลายเป็นหัวเมืองหนึ่งในแคว้นแคว้นสุโขทัย สำหรับภายในเขตอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยมีโบราณสถานสำคัญ ได้แก่ วัดมหาธาตุ วัดศรีสวาย ศาลาผาแดง

วัดศรีชุม และวัดพระพายหลวง เป็นต้น

4) แหล่งเตาแม่น้ำน้อย หมู่บ้านโปรตุเกสเชื่อมโยงกับวัดพระพรหม จังหวัดสิงห์บุรี บ้านญี่ปุ่น บ้านฮอลันดา วัดนักบุญยอแซฟ และอุทยานประวัติศาสตร์อยุธยา

แหล่งเตาแม่น้ำน้อย และหมู่บ้านโปรตุเกส เป็นแหล่งเรียนรู้ที่อยู่ในสมัยอยุธยา ดังนั้นเมื่อเชื่อมโยงข้อมูลกับแหล่งอื่น ๆ ที่อยู่ในบริเวณเดียวกันเช่นแหล่งเตาแม่น้ำน้อยกับวัดพระพรหม หรือการเชื่อมโยงข้อมูลหมู่บ้านโปรตุเกส กับหมู่บ้านชาวต่างชาติอื่น ๆ รวมถึงอุทยานประวัติศาสตร์อยุธยา จะทำให้เข้าใจประวัติศาสตร์อยุธยา โดยเฉพาะด้านสังคมและเศรษฐกิจของอยุธยาได้มากขึ้น

กรุงศรีอยุธยาตั้งอยู่บริเวณที่ราบภาคกลางของประเทศไทย มีแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำน้อย แม่น้ำลพบุรี และแม่น้ำป่าสักไหลผ่านซึ่งเป็นเส้นทางคมนาคมที่นำสินค้าจากหัวเมืองต่าง ๆ มายังกรุงศรีอยุธยา จากนั้นแม่น้ำเหล่านี้ได้มารวมกันเป็นแม่น้ำเจ้าพระยาไหลลงสู่อ่าวไทย เรือสำเภของพ่อค้าต่างชาติจึงสามารถแล่นเข้าไปทอดสมอที่หน้าเมืองได้อย่างสะดวกและรวดเร็ว จากลักษณะภูมิประเทศที่เอื้ออำนวยต่อการค้า และการเพาะปลูก

เช่นนี้ จึงทำให้กรุงศรีอยุธยาเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เครื่องปั้นดินเผาจึงกลายมามีบทบาทสำคัญในการค้า เพราะนอกจากจะเป็นสินค้าที่นำไปขายกับต่างแดนแล้วยังใช้เป็นภาชนะบรรจุสินค้าเพื่อนำไปค้าขายยังดินแดนต่าง ๆ ด้วย ซึ่งส่งผลให้มีการผลิตเครื่องปั้นดินเผาจากแหล่งเตาแม่น้ำน้อยในระดับอุตสาหกรรมเพื่อรองรับตลาดและการขยายตัวทางการค้าภายใต้การดูแลของอยุธยา ดังปรากฏพบผลิตภัณฑ์จากเตาแม่น้ำน้อย เช่น ไหสี่หูขนาดต่าง ๆ ซึ่งบางใบบรรจุไขเป็ด หรืออาหารที่ทำจากปลาในแหล่งเรือจมหลายแห่งทั้งในบริเวณอ่าวไทย และในน่านน้ำต่างประเทศ (ภักดิ์ อยู่คงดี และพรทิพย์ พันธโกวิท, มปป., หน้า 97-98)

ปัจจุบันบริเวณริมแม่น้ำน้อยในเขตจังหวัดสิงห์บุรีได้พบเตาเผาภาชนะเป็นจำนวนมาก โดยกลุ่มเตาที่มีการอนุรักษ์ให้เป็นแหล่งเรียนรู้ อยู่ในบริเวณวัดพระพรหม ซึ่งภายในวัดมีปราสาทสมัยอยุธยา กำหนดอายุได้ประมาณพุทธศตวรรษที่ 21 (กรมศิลปากร, 2531, หน้า 60) นอกจากนี้จากการสำรวจเพื่อศึกษาโครงสร้างฐานพระพรหมพบว่า มีการนำ

อิฐผนังเตาเก่าที่พังทลายแล้วมาใช้ในการก่อสร้าง และพบว่าพระปรางค์องค์นี้สร้างอยู่บนเนินดินฐานเตาเผา ซึ่งเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าการผลิตเครื่องปั้นดินเผาเมื่อนาน้อยนั้นมีมาก่อนสร้างพระปรางค์ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 (กรมศิลปากร, 2531, หน้า 65)

และจากการที่กรุงศรีอยุธยาเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญ จึงทำให้มีคนต่างชาติเดินทางเข้ามาในกรุงศรีอยุธยาจำนวนมาก และบางส่วนได้เข้ารับราชการเมื่อทำความดีความชอบ พระมหากษัตริย์จึงได้พระราชทานที่ดินบริเวณริมลำน้ำรอบ ๆ กรุงศรีอยุธยาให้แก่ชาวต่างชาติอยู่กันเป็นชุมชน เช่น ชุมชนโปรตุเกส ฮอลันดา ญี่ปุ่น เป็นต้น ซึ่งหมู่บ้านโปรตุเกสเป็นหมู่บ้านของชาวต่างชาติแรก ๆ ในกรุงศรีอยุธยา จึงได้รับพระราชทานที่ดินที่ใหญ่กว่าหมู่บ้านต่างชาติอื่น ๆ ที่เข้ามาภายหลัง ปัจจุบันสภาพของหมู่บ้านชาวต่างชาติแทบไม่เหลือร่องรอย เพราะชุมชนได้สลายไปภายหลังการเสียกรุงครั้งที่ 2 (ประชุมพงศาวดาร (เล่ม 23), 2511, หน้า 56-58) จนในสมัยรัชกาลที่ 5 จึงมีการสร้างวัดนักบุญยอแซฟซึ่งเดิมเป็นศาสนสถาน

ของชาวฝรั่งเศสขึ้นใหม่ในหมู่บ้านฝรั่งเศส ส่วนหมู่บ้านโปรตุเกส หมู่บ้านญี่ปุ่น และหมู่บ้านฮอลันดาได้รับการฟื้นฟูให้เป็นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ในภายหลัง (รัชชย องค์กรวุฒิเวทย์ และวิไลรัตน์ ชัยรอด, 2550, หน้า 86)

การเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทำให้กรุงศรีอยุธยา มีความเจริญรุ่งเรืองอย่างมาก ดังปรากฏร่องรอยวัดโบราณในเขตและนอกเขตอุทยานประวัติศาสตร์อยุธยาจำนวนมาก เช่น วัดมหาธาตุ วัดราชบูรณะ วัดพระศรีสรรเพชญ์ และวัดไชยวัฒนาราม เป็นต้น ซึ่งวัดเหล่านี้เป็นแหล่งรวมงานศิลปกรรมประเภทต่าง ๆ ทั้งสถาปัตยกรรม ประติมากรรม และจิตรกรรม และยังสะท้อนให้เห็นความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจของกรุงศรีอยุธยาอีกด้วย โดยเฉพาะเครื่องทองที่พบจากกรุวัดราชบูรณะ ซึ่งปัจจุบันจัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา

สรุปผลการวิจัย

จากการเชื่อมโยงข้อมูลด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีของแหล่งเรียนรู้ฯ ตามกลุ่มต่าง ๆ ที่ได้จัดแบ่งไปแล้วนั้น สามารถนำข้อมูลที่ได้จากการเชื่อมโยงความรู้ไปพัฒนาสร้างเส้นทางท่องเที่ยว-เรียนรู้ ประวัติศาสตร์และโบราณคดีในพื้นที่ภาคกลางของประเทศไทยได้ เช่น อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งตะขบ จังหวัดสระบุรี แหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาว และพิพิธภัณฑสถานเมืองโบราณชัยจำปา จังหวัดลพบุรี ซึ่งแหล่งเรียนรู้ทั้งหมดนี้อยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำป่าสัก จึงมีระยะทางที่ไม่ไกลกันมาก เมื่อนำข้อมูลที่ได้จากการเชื่อมโยงความรู้ด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีมาประกอบ

เพื่อสร้างเป็นเส้นทางท่องเที่ยวเรียนรู้ ก็จะทำให้ได้รับความรู้เกี่ยวกับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์บริเวณลุ่มแม่น้ำป่าสัก ประกอบกับบริเวณใกล้เคียงมีสถานที่ท่องเที่ยวประเภทอื่น ๆ เช่น น้ำตกวังก้านเหลือง และเขื่อนป่าสักชลสิทธิ์ ซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงในบริเวณนั้น ดังนั้น ถ้านำแหล่งเรียนรู้ดังกล่าวมาพัฒนาให้เป็นเส้นทางท่องเที่ยว-เรียนรู้ ร่วมกับน้ำตกวังก้านเหลือง และเขื่อนป่าสักชลสิทธิ์ ผู้วิจัยคาดว่าเส้นทางนี้จะได้รับความสนใจ และจะเป็นประโยชน์ต่อชุมชนในละแวกใกล้เคียงทั้งในด้านเศรษฐกิจ และการสร้างสำนึกให้คนในชุมชนตระหนักถึงคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรมอีกด้วย

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. (2531). *เตาแม่น้ำน้อย*. กรุงเทพฯ: ผู้แต่ง.
- กรมศิลปากร. (2533). *เตาแม่น้ำน้อย 2*. กรุงเทพฯ: ผู้แต่ง.
- กรมศิลปากร. (2538). *เมืองศรีเทพ*. กรุงเทพฯ: ผู้แต่ง.
- กรมศิลปากร. (2544). *แหล่งโบราณคดีบ้านดอนตาเพชร: ผลการขุดค้นทางโบราณคดี*. นครสวรรค์: รุ่งกิจการพิมพ์.
- กรมศิลปากร. (2552). *โบราณคดีหนองราชวัตร 1: ผลการดำเนินงานทางโบราณคดีปี 2546*. กรุงเทพฯ: สามลดา.
- ธนิก เลิศชาญฤทธิ. (2554). *การจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- ธวัชชัย องค์วุฒิเวทย์ และวิไลรัตน์ ยักรอด. (2550). *คู่มือท่องเที่ยว-เรียนรู้: อุทยาน*. กรุงเทพฯ: มิวเซียมเพรส.
- ธาดา สุทธิเนตร และคณะ. (2540). *วัดชมชื่น*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- นิติพัฒน์ แก้วประสิทธิ์. (2556). *แนวทางการพัฒนาแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งตะขบเป็นแหล่งเรียนรู้ตามอักษาศัย*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- บริษัท นอร์เทิร์นซัน (1935) จำกัด. (2555). *รายงานการขุดค้นขุดแต่งทางโบราณคดี โครงการงานอนุรักษ์หลุมขุดค้นทางโบราณคดีภายในอาคารศูนย์ศึกษาและอนุรักษ์เตาสังคโลก หมายเลข 61 อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัตนาขลย จังหวัดสุโขทัย (เล่ม 1)*. เอกสารอัดสำเนา.
- ประชุมพงศาวดาร เล่ม 23 (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 39 (ต่อ) -40). (2511). *จดหมายเหตุของพวกราชทูตฝรั่งเศส ตอนแผ่นดินพระเจ้าเอกทัศ, ครั้นกรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ ตอนต้น*. พระนคร: องค์การคำครุสภา.
- ผาสุข อินทราวุธ. (2542). *ทวารวดี: การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี*. กรุงเทพฯ: อักษรสมัย.

พิมพ์ชนก พงษ์เกษตรกรรม. (2552). พัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองโบราณคงแม่นางเมือง

อ.บรรพตพิสัย จ.นครสวรรค์. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต,

มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ภักดี อยู่คงดี และพรทิพย์ พันธุโกวิท. (ม.ป.ป.). รายงานผลการวิจัยเรื่องความสัมพันธ์ใน

การผลิตเครื่องปั้นดินเผาระหว่างกรุงศรีอยุธยากับเครื่องปั้นดินเผาบนคาบสมุทรไทย

สมัยกรุงศรีอยุธยา-กรุงรัตนโกสินทร์. นนทบุรี: ไวท์โพสต์ แกลลอรี.

สด แดงเอียด. (2521). โคกพลับ: แหล่งโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์. วารสารเมืองโบราณ,

4(4), 17-26.

สายันต์ ไพรชาญจิตร. (2545). ข้อเสนอเพื่อการพิจารณาใหม่ เรื่องการผลิตและการค้าเครื่อง

สังคโลกที่มาก่อนสมัยพ่อขุนรามคำแหง. ใน สังคโลก-สุโขทัย-อยุธยากับเอเชีย.

สมุทรปราการ: มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย.

อนุชา ศรีวัฒนสาร. (2527). ประเพณีการฝังศพของชาวคาทอลิกในสมัยกรุงศรีอยุธยา

ณ โบราณสถานซานเปโตร หมู่บ้านโปรตุเกส ตำบลลำเภาลุ่ม อำเภอพระนครศรีอยุธยา

จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร.

อุษณีย์ ธงไชย. (2558). ประวัติศาสตร์สยาม: จากสมัยสุโขทัยถึงการปฏิรูปการปกครอง

สมัยรัชกาลที่ 5 (เล่ม 1). เชียงใหม่: อุษณีย์ ธงไชย.